

XVII. YÜZYILDA MISIR EYALETİNİN MALÎ YÜKÜMLÜLÜKLERİ BAĞLAMINDA İRSALİYE HAZİNESİ

TOK, Özen*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Osmanlılar döneminde, Mısır eyaletinin malî yükümlülüklerinin başında, her sene düzenli olarak İstanbul'a gönderilmesi gereken irsaliye hazinesi yer almıştır. XVII. yüzyılda irsaliye hazinesinin gönderilmesi, aynı zamanda beylerbeyinin başarısının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Merkezin artış gösteren masraflarına ve özellikle nakit paraya olan ihtiyacı irsaliye hazinesine olan talebi daha da artırmıştır. Bu yüzyılda irsaliye hazinesinin miktarı 1200 Mısır kesesi olarak kararlaştırılmıştır. Ancak Mısır'da da artan masraflar, idarî ve malî sorunlar nedeniyle irsaliye hazinesi her zaman düzenli olarak gönderilememiş, bazen eksik bazen de gecikmeli olarak gönderilmiştir. Mısır hazinesinin gelir ve giderlerindeki karışıklığı gidermek ve irsaliyenin her yıl düzenli olarak merkeze gönderilmesini sağlamak için "Düstûrî'l-amel" olmak üzere zaman zaman fermanlar sadır olmuş ve buna göre tashih olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mısır, İrsaliye Hazinesi, XVII. yüzyıl.

ABSTRACT

The Annual Remittance Related with Financial Duties of the Province of Egypt

In the period of the Ottoman Empire, one of the most important financial duties of the Province of the Egypt was to send regularly the annual remittance to Istanbul. Sending the annual remittance in the 17th century was also appreciated as a success of the governer. The demand of the annual remittance was increased much more because of increasing to be in deed of cash money. In this century the amount of the annual remittance was decided as 1200 Egypt purses. On the other hand the annual remittance couldn't be sent regularly because of the increasing expenditures, administrative and financial matters, it was sent delayed or missing. To solve the confusion about income and expense of the Egypt revenue and to send the annual remittance regularly to Istanbul, edicts were occasionally published for being princible, and it was corrected according to this.

Key Words: The Ottoman, Egypt, Annual Remittance, 17th century.

Mısır eyaletinin gelir fazlasına kaynaklarda Mısır hazinesi, Mısır irsaliyesi veya irsaliye hazinesi denirdi. Mısır eyaletinin ilk dönemlerinde devlet merkezine irsaliye hazinesi gönderilmediği, sadece Mısır beylerbeyi tarafından kıymetli hediyeler gönderildiği ve Mısır'da tahsil edilen gelirlerin daha ziyade Mısır'ın ve Haremeyn bölgesinin ihtiyaçları için harcılandığı görülmektedir. Nitekim Abdülkerim'in "*Hayır-bey'in eyâletinde Mısır'dan taraf-ı saltanata hazine-i irsaliye olmaz idi. Ancak Mısır mahsulü Haremeyn-ı Şerifeyn'e ve mühimmât-ı askere sarf olunur idi. Her sene de Dergâh-ı muallâya hedaya irsâl ider idi*" şeklindeki kaydından da irsaliyenin ilk dönemlerde gönderilmediği anlaşılmaktadır (Abdülkerim; 4a).

Veziriazam İbrahim Paşanın Mısır'ı tanziminden sonra bakiyenin devlet merkezine gönderilmesi esası getirilmiş ve Süleyman Paşa (1525-1535)'nin beylerbeyiliğinin üçüncü senesinden itibaren de irsaliye teamül hâline gelmiştir (es-Seyyid Mahmud, 1990;115). Süleyman Paşanın on yıl devam eden ilk Mısır beylerbeyiliğinde eyalet gelirini artırarak gelirlerin 80.000 altını bulan büyük bir kısmını Mısır hazinesi yahut Mısır vergisi adı ile İstanbul'a göndermeğe muvaffak olmuş ve bu tarihten itibaren Mısır vergisi merkez bütçesinin mühim bir kısmını teşkil etmiştir (Turan, 1993;194). Ayrıca Mısır Kanunnamesi'nde Mısır hazinesinin gelir ve giderleriyle ilgili muamelelerin ne şekilde olacağı belirli esaslara bağlanmıştır.

İrsaliye göndermek Mısır beylerbeyinin en önemli görevleri arasında yer almıştır. İrsaliye hazinesini merkeze eksiksiz ve vaktinde göndermek aynı zamanda beylerbeyinin başarılı olmasının da bir göstergesi durumunda olduğundan, yeni tayin edilen beylerbeyi Mısır'a vardığında ilk işi selefinin muhasebesini yaptırmak ve Mısır hazinesinin gelir ve giderlerini kontrol altına almak olurdu. Mısır hazinesinin her yıl için gelir ve gider defterleri tutulur ve sene sonunda gelir ve giderler karşılaştırılır, şayet gelirden noksanlık varsa tamamlanması için gerekli tedbirler alınır. Gerek görülmesi hâlinde "*muzaf*" adı altında ek vergiler koyma yoluna gidilirdi.

Mısır'ın gelirleri temelde üç ana kaynaktan sağlanmaktaydı. Bunlar; arazi gelirleri, gümrük gelirleri ve çeşitli gelirler başlığı altında toplanabilir. Arazi gelirleri Mısır'ın en önemli gelir kaynaklarındandı ve mirî mal olarak geçirdi. Araziyi işleten eminler veya mültezimler senelik olarak hazineye vermeleri gereken vergi ile fellâhlardan tahsil ettikleri vergiden vermeleri gereken miktardan oluşurdu. Giderler ise nakdî ve aynî olarak gerçekleşirdi.

Mısır eyaletinin mali muamelatı Tut ayı ile başlayan ve Tutiye denilen Kıptî takvimine göre icra olunurdu. Telhisü'l-Beyân'da "*Re's-i sene-i Kıbtîye'de vaki' Tut ayında zikr olunan ekalimde vaki' mukataatı menâsıb-ı keşşâfa ve ümenâya tevcih olunub, beylerbeyilerin marifetiyle, defterdar kabz edüb, Divân-ı Mısır'da sancak beylerine ve kul taifesine hasıl olan mâlından salyâne ve*

ulûfe ve mühimmât-ı hacc ve cerâyâ ve sair mesârif görüldükten sonra, sene ahirinde Rikâb-ı hümâyûn'a altı kere yüz bin sikke-i hasene irsâl ettikde muhasebesi görülmür" denilmektedir (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998;138).

Malî sene başında irsaliye hazinesinin ikmâli için tahsil edilmemiş gelirler ve bakiyeler ile hazineye olan borçlar tahsil edilir; önceki yıl ile yeni yılın hesaplarının karıştırılmamasına dikkat edilirdi. Nitekim Mısır valisi İbrahim Paşaya gönderilen 5 Eylül 1604 tarihli hükümde Tut vaki olduğunda hasıl olan mirî malın eski hazineye karıştırılmayıp ayrı ayrı hesaplarının tutulması istenmişti (KK, Ahkâm 70; 124).

Mısır beylerbeyinin İrsaliye hazinesini eksiksiz ve vaktinde göndermesi çok önem taşımaktaydı. Bu açıdan kâşiflerin ve eminaların zimmetinde o yıla ait mirî hesaptan üzerlerinde bir şey kalmaması, şayet kalmışsa bunun kendilerinden veya kefillerinden tahsili gerekirdi (MD 89; 89). Bütün gelir ve giderler Tut takvimine göre düzenlenmekle birlikte Haremeyn surresi Hicrî takvime göre düzenlenmekteydi. Mesela, Hicrî 1082 senesinde Mısır hazinesi yeniden tahrir edildiğinde bütün gelir ve giderler Tut senesi esas olmak üzere tanzim edilmiş ancak Haremeyn-i Şerifeyn surresi Hicrî yıl esasına göre bırakılmıştı. Zira Hac mevsimine göre surrenin düzenlenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı surre Hicri yıla göre olduğundan hesapların bir kısmı Tutıyeye tedahül etmekteydi. Nitekim Mısır beylerbeyi Vezir Ali Paşa'ya ve Mısır kadısına hitaben gönderilen hükümde buna işaretlerle "1082 senesi Mısır hazinesi tahrir edildiğinde bütün irad ve mesarif sene-i tutıyeden rabt ve tahrir olunub ancak Haremeyn-i şerifeyn surresi kadim üzere sene-i hilaliyede kalub tutuna küsuru tayin olunmakla tedahül olduğundan.." denilmektedir (MD 104; 32).

Mısır hazinesinin gelir ve giderleri her sene Tut evvelinde beylerbeyi, defterdar, ruznameci, muhasebeci ve mukataacı marifetiyle görülürdü. Eğer hesaplarda denklik varsa müdahale edilmemesi, şayet gelirlerde noksan bulunursa beylerbeyinin açığı mahlûlâtтан tamamlaması gerekirdi. Bu bakımdan mahlûlât vaki olduğunda iptidadan kaç akçe ile alınmış ise ona göre kayıt edilmesi, daha sonradan yapılan terakkilerin ise hazineye zapt ettirilmesi ve ruznamçe defterlerine kaydedilip bir suretinin de merkeze gönderilmesi gerekmektedir (MD 75;111).

Masrafların mümkün olduğu kadar mahlûlâtтан yapılması, mahlûlât varken hazineden masraf yapılmaması ve hatta iptidadan verilmesi yönünde emr-i hümâyun gelse dahi bunun deftere kaydedilmemesine dikkat edilmesi yönünde emirler gönderilmiştir (MD 106; 217, 218). Diğer taraftan Mısır hazinesi gelirlerinden olup, bir mukataa veya karyenin atıl kalmasıyla gelirlerden düşülmesi gerekirse, düşülecek olan miktarın mahlûlâtтан tamamlanması gerekirdi. Özellikle masraftan tenzil olmadıkça gelirden de tenzil olunmamasına dikkat edilmesi icap etmekteydi (MD 106; 217). Mısır hazinesinin XVII. yüzyıl boyunca gelir ve giderlerinde karışıklıklar olmasından dolayı zaman zaman

düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim, Mısır beylerbeyi İbrahim Paşa (1670-1673) döneminde Mısır hazinesinin gelir ve giderleri yeniden gözden geçirilerek esaslı bir şekilde tashihi yoluna gidilmişti. Bu konuyla ilgili olarak el-Hallâk “*Mısır divânına nizâm ve intizâm verüb, evvelâ defterleri tashih eyledi, Ambar-ı âmirenin hesabını gördü. Mısır hazinesini tuttan tuta bağlayıp, defterleri gümüşlü sandıkta muhafaza edüb yeni tahrîr olunmuş defterlerle Yeniçeri Kapısı’nda Hazine Kulesi’nde muhafaza etti*” şeklinde bilgi vermektedir (el-Hallâk, 204a).

İrsaliye hazinesi sultanın ceb-i hümâyunu olduğundan bu hazineden yapılacak harcamalar ancak padişahın onayı ile mümkün olabilirdi. Harcamayı beylerbeyi yapabiliirdi ve bütün harcamaları da hüccetle belgelendirilmesi gerekmektedir. İrsaliye hazinesinden yapılan harcamalar ağırlıklı olarak, merkezin yararına olan harcamalar, Mısır’da yapılan harcamalar ve Haremeyn’e yapılan harcamalar teşkil etmekteydi (Shaw, 1962; 305-307). Kamu binalarının tamiri ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanmasında da kadı efendinin nezaretinde muhtemel maliyetin tespiti için keşifte bulunulurdu (Hanna, 1984; 25).

İrsaliye hazinesinin muayyen olan miktarda gönderilmesi için irsaliye hazinesinin gelirlerinde değişme olmadıkça masraflarda da artış gösterilmemesi esas idi. Mesela Mısır valisi Vezir Ali Paşaya Ocak 1695 tarihli gönderilen hükümde, Hicri 1103 senesine mahsup olmak üzere irsaliyeden, Ağaların mevacibi, cerâyâ, alîk vs. için 85 Mısırî kese ile 24.300 para kaydedilmiş iken, Hicri 1105 senesine ait irsal olunan hazinede bu miktar alîk, cerâyâ, feddan bahası olarak 9 Mısırî kese ile 7.870 para ve ağaların mevacibi 101 Mısırî kese ile 19.049 para irsaliye hazinesinden masraf yazılmıştır. Dolayısıyla önceki seneden ziyade 25 Mısırî kese ile 26.919 paranın mahlûlâtardan verilmesi gerekirken irsaliyeden masraf gösterilerek noksanına sebebiyet verildiğinden bahisle daha önceki senelerden ziyade masraf olarak gösterilen miktarın tahsil edilip, merkeze gönderilmesi ve yapılan masrafların önceki senelerden fazla olmamasına dikkat edilmesi istenmişti (MD 105; 87). Yine Vezir Ali Paşaya hitaben Ocak 1695 tarihli hükümde hac yollarının tamir masrafları için daha önceki yıllarda 5, 7 veya 8’er Mısırî kese kadar bir meblağla tamir oluna gelmiş iken gönderilen irsaliye hazinesinde 14 Mısırî kesenin masraf olarak gösterilmiş olup, önceki yıllara nazaran 8 keseden fazla yazılan 6 kesenin tekrar merkeze irsali ve harcamaların bu miktardan fazla gösterilmemesi istenmişti (MD 105; 87).

Merkeze gönderilecek hazine muayyen miktara ulaşmazsa vakıf gelirlerinden teminine, tüccardan istikraz edilmesine, asker ulûfelerinin tehir edilmesine veya önceden hazineden harcanması kararlaştırılan harcamaların ertelenmesi yoluyla tamamlanması cihetine gidilirdi. Mesela Mısır beylerbeyi Hasan Paşaya Temmuz 1689 tarihinde gönderilen hükümde merkezde hazineye ihtiyaç duyulduğundan daha önceden tamiri için ruhsat verilen kemerlerin masrafı için Hicrî 1099 irsaliye hazinesinden akçe ayrılmış ise, bunun

harcanmayıp, Hazine-i Âmir'e irsal edilmesi ve tamir için de Mısır hazinesinden ve 1100 senesi irsaliyesinden tamamlanması istenmişti (MD 98; 231).

Mısır hazinesinin gelirlerinde eksiklik çıkması durumunda ek vergiler koyma yoluna gidilirdi. Mesela İbrahim Paşa (1661-1664) döneminde hazinenin müzayakasını gidermek için mültezimlerin üzerindeki mal-ı padişahî için kese başına 5000 para “muzaf” olarak ilave vergi alınmıştı (el-Hallâk, 186a). Ayrıca hazinenin giderlerinin mümkün olduğu kadar asgariye indirilmesi yoluna gidildi. Mesela İbrahim Paşa (1661-1664) döneminde nisvan taifesinden olup, ulûfe alanlardan 10 akçeden 3 akçe, 8 akçeden 2 akçe, 6 akçeden 1 akçe, 5 akçeden 1 akçe kesilip 7 akçeden ziyade ulûfe verilmemesi yoluna gidilmişti (el-Hallâk, 186a).

Harcamaların mümkün olduğu kadar mahlûlâtlardan yapılması irsaliye hazinesinden masraf yapılmaması hususuna dikkat edilmesi istenirdi. Nitekim, Aralık 1695 tarihli İsmail Paşa'ya gönderilen hükümde Hicri 1106 senesine mahsup olan irsaliye hazinesine ait gösterilen harcamalar önceki senelerde mahsup olunan harcamalardan fazla olduğundan makbul-ı hümâyun olmamış ve fazladan gösterilen harcamaların tahsil edilip merkeze irsali talep olunmuştu (MD 106; 354). Benzer şekilde, Haziran 1696 tarihli Vezir İsmail Paşaya hitaben gönderilen hükümde daha önceden irsaliye hazinesinden sarf olunan köprü tamir masraflarının bundan sonra irsaliye hazinesinden yapılmaması, irsaliye hazinesinin eksiksiz olarak gönderilmesi, bu tür harcamaların ise vaki olan mahlûlâtlardan karşılanması istenmişti (MD 106; 294).

Mısır irsaliye hazinesinden olmak üzere masraf gösterilen kalemlerin bir önceki yıllara denk olmasına dikkat edilmesi gerekirdi. Yine Mısır'da mevcut olup, tamire ihtiyaç duyulan kamu binalarının harcamaları Mısır irsaliye hazinesinden karşılandığından dolayı, merkezin onayını almak durumundaydı. Ayrıca harcanacak tamir masraflarının tespitinde de sıkı bir denetim söz konusuydu. Mesela, Mayıs 1689 tarihli hükümde, Sultan Gavri döneminde Nil sahilinde Ravza Adası karşısında başlayan ve kaleye kadar suyu taşıyan 360 adet kemerden 12'sinin yıkılması ve bazılarının da hasar görmesi üzerine tamir için gerekli paranın Mısır hazinesinden karşılanması için izin verilmiş, tamir işi bittikten sonra merkezden gönderilecek hassa mimarı tarafından yeniden keşfettirileceği ve fazla masraf yapıldığı tespit edilmesi durumunda bunun beylerbeyiden tahsil edileceği belirtilmiştir (MD 98; 200).

Mısır irsaliyesinin altın olarak gönderilmesi esastı. Kahire'de darp edilen altın sikkelerin imparatorluğun diğer bölgelerine yayılmasında Mısır'dan İstanbul'a gönderilen bu Mısır irsaliye hazinesinin rolü vardı. Sahra'nın güneyinde, doğuda bu günkü Sudan'dan batıda Senegal'e kadar uzanan ve Arap coğrafyacılarının “Tekrur” diye adlandırdıkları bölgeden Mısır'a yüzyıllar boyunca altın gelmiştir (Pamuk, 1999; 106). XVI. yüzyılda Mısır'ın fethinden

sonra İstanbul'a gönderilen yıllık ödeme 400-500.000 altına ulaşıyordu ve bu miktar İstanbul'un talebi üzerine altın sikkeler hâlinde gönderilmekteydi. Ancak XVII. yüzyılda merkezî devletin Mısır'daki etkinliğinin azalması, değerli maden akışındaki eğilimlerin XVII. yüzyılda değişmesiyle ve diğer taraftan da altın bulmanın giderek zorlaşmasından sonra, yıllık ödemeler gümüş sikkeler hâlinde gönderilmeye başlanmıştır (Pamuk, 1999; 73).

Mısır'da XVII. yüzyıl sonlarına doğru altında olduğu gibi gümüşünde bulunmasında sıkıntı çekilmesi üzerine Mısır âyanı ve devlet erkânı Mısır'da gümüşün ayarını İstanbul'dakinden daha düşük ayarda kat' edilmesi ve böylelikle irsaliye hazinesinin para olarak merkeze gönderme yönünde talepte bulunmuşlardı. Merkezi hükûmetin bu konudaki yaklaşımı ise Mısır'da halk arasında tedavülde düşük ayarlı gümüş olması hâlinde gerek halk nazarında ve gerekse tüccar taifesinin İstanbul, Edirne ve diğer darphanelerde kat' edilen parayı menfaatleri icabı Mısır'a getirip burada yeniden kat' ettirme yoluna gidecekleri ve bu durumun da para nizamının bozulmasına sebebiyet vereceği şeklinde olmuştu. Ayrıca bütün Osmanlı memleketinde para birliğinin sağlanması gerektiği hususu önemle vurgulanmıştı. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Mısır beylerbeyine ve kadısına hitaben gönderilen Nisan 1698 tarihli hükümde, Mısır'da para sıkıntısı çekildiğinden bahisle 65 halis gümüş, 35 dirhem ayar zammı ile 1000 para 220 dirhem gelecek şekilde darp edilmesi talebi üzerine, merkezî hükümet bunun tedavülde sıkıntı oluşturacağı ve sikke-i hümayunun mağşuş olmasına sebebiyet vereceğinden bahisle merkezde olduğu gibi 70 dirhem Rumî halis gümüş 30 dirhem Rumî ayar zammı ile 1000 para 220 dirhem Rumî olacak şekilde gönderilen numuneye göre kat' edilmesi ve İstanbul'a gönderilecek irsaliye hazinesinin tümünün para olarak değil de, yalnız 200 Mısırî kesenin para olarak gönderilebileceği belirtilmişti (MD 110; 349).

Mısır'da darp edilen Eşrefî, mağşuş ve nakîsu'l-ayar olduğundan dolayı merkezde basılan halis ayar altın, tüccarların menfaatleri için Mısır'a götürüp tekrar ayar zammıyla mağşuş altın kestirmek suretiyle bütün memlekette dolaşan altın Mısır'da kesilen mağşuş altına münhasır olmakla, yabancıların sikkesi olan altın ve gümüş itibar görmekte idi. Bunun önünün alınması için İstanbul'da ve Edirne'deki darphanelerde kesilen ayar üzerine Mısır'daki darphaneye de bir düzen verilmesi lüzumu ortaya çıkmıştı. Bu konuyla ilgili olarak Mısır beylerbeyine ve Mısır erkânına hitaben gönderilen Haziran 1697 tarihli hükümde sikkenin durumu ele alınarak irsaliye hazinesi ve surre altınlarının halis ayardan kesilmesinin yeterli olmayacağı bütün memlekette rayiç olan gümüş ve altının vezin ve ayarda denk olması ve sikke tashihinin sadece hazine için değil halkın rağbet etmesi için de önemli olduğuna işaret edilerek gönderilen numuneye göre yeni sikkenin kesilmesi ve bu yeni sikkenin piyasaya hâkim olana kadar atık sikke ile meskuk Mısır altını ve sair yerlerde darp edilen Eşrefî'nin her 110 dirhem, 100 altın hesabı üzerine rayiç olması

istenmişti (MD 110; 66). Aynı konuda İsmail Paşaya gönderilen Haziran 1697 hükümde de: “... *tüccar taifesi celb-i menfaat için vilâyet-i Mısır’a götürüb tekrar ayar zammıyla altın kat’ ettürüb hilâf-ı şer’-i şerif hile ile indifa’ sadedinde olduklarından beyne’n-nas sikke-i hümayunun teksîr ve tevkîr bulmayub ve teamül-i nasda dahi nice türlü ihtilâl ve ihtilâf nümâyân olmağla Memâlik-i mahrûsemde rayic olan fîdda ve zeheb vech-i meşrûh üzre vezn ve ayârda müttehid ve müsâvî olması lâzım-ı dîn-i devlet...*” denilerek tüccarın bu konudaki olumsuz tutumu ortaya konulmaktaydı (MD 110; 94).

Sikke hususu beylerbeyinin dikkat etmek zorunda olduğu en önemli hususlardan biriydi. Bu bakımdan Mısır’daki Darphane-i Âmire Mısır beylerbeyi tarafından mutemet emin ve nazırlara tevdi edilirdi. Daha sonraları ise emin ve nazır tayininden vazgeçilerek darphane işi Mısır’daki Mustahfızân ocağına tevdi edildi. Ancak bu uygulama esnasında da kem-ayar ve nakîsu’l-vezn altın ve para kat’ edilmeye başlanmasıyla sikke meselesinde Mustahfızânın ve diğer asker ocaklarının karışmaması ve önceden olduğu gibi yeniden nazır ve eminler vasıtasıyla yürütülmesi esasına geçilmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Mısır beylerbeyi Ahmed Paşaya gönderilen Ocak 1691 tarihli hükümler eski uygulamalara döndüğünü göstermektedir (MD 100; 12, 127).

Kaçakçılık ve Mısır-İstanbul para çekişmesinin sonucu olan düşük ayarlı paraların varlığı evvelce Ortadoğu ve Akdeniz ticaretinde oynadığı düzenleyici rolü yitiren Sudan altın madenlerinin Afrika ve İstanbul darphanelerini besleyememesi ve buna bağlı olarak da İstanbul’a sırf altın para olarak gönderilmesi gereken Mısır irsaliyesinin XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kısmen gümüş kısmen de Mısır’ın düşük ayarlı altınlarından oluşması sonucunu doğurmuştur (Tabakoğlu, 1985; 239-40). Diğer taraftan XVII. yüzyıl bir yönüyle de mali, iktisadî ve siyasî meselelerden kaynaklanan parasal istikrarsızlığın olduğu bir dönem olması ve bununla beraber değerli maden akışlarının mevcut durumu menfi yönde etkilediği Osmanlı piyasasında yabancı sikkelerin egemen olduğu bir dönem idi (Pamuk, 1999; 22). Mısır’da basılan altının vezin ve ayarı meselesi Kahire ile İstanbul arasında zaman zaman mesele hâline gelmekteydi. Mısır, İstanbul vezin ve ayarına göre para darp etmeyi kabul etmemekte ve bakır oranını artırmaktaydı. Bunun neticesinde ise irsaliye hazinesi azalmakta ve diğer taraftan da İstanbul ile Kahire arasındaki para hareketinin İstanbul aleyhine akması gibi olumsuz bir hareket meydana gelmekteydi (Sahillioğlu, 1992; 149).

İrsaliye hazinesinin geçen senelerden tahsil olunmayan bakayası Tut senesi gelirlerine tedahül ederdi. Bu durumda her iki tahsilattan denkleştirmek yoluyla hem irsaliye hazinesi ve hem de harcamalar temin edilirdi. Zira eyaletin gelir ve masrafları ancak sonraki senenin ortasında belli olurdu. Bu durumda irsaliye gönderilirse masrafların karşılanmasıyla güçlükle karşılaşılır, masraflar yapıldığında irsaliye gönderilemezdi. Bundan dolayı beylerbeyi, defterdar,

muhasebeciler eski, yeni ve gelecek seneninkini tahsil ve tedarik yoluna giderek irsaliyenin tekmlî yoluna giderdi (es-Seyyid, 1990; 119). Bu uygulama ile her senenin irsaliye miktarı önceki ve sonraki senelere bağlı olmaktadır. Beylerbeyiliğin ilk dönemlerinde beylerbeyilik yapanların görevlerinde uzun süre kalmalarından dolayı irsaliye hazinesinin tedarikinde güçlük çekilmezdi. Zira malî muhasebede tedahül olması bir sorun teşkil etmezdi. Ancak sonraki dönemlerde beylerbeyilerin tayin müddetleri kısa süreli olduğu ve bazen henüz bir mali yılı doldurmadan görevlerinden ayrılmaları sonucunda hesaplarda karışıklık olmaktadır. Bu durum irsaliyenin tahsilini ve vaktinde gönderilmesini zorlaştırmaktaydı.

İstanbul'un Kahire üzerindeki denetiminin zayıflamasıyla ve Kahire'nin gelirleri siyasi ve idari nedenlerle azalmaya başlamasıyla pek çok yıl merkeze irsaliye gönderilmede sıkıntılar yaşanmış bazen de gönderilememiştir (Shaw, 1962; 284-287).

Mısır hazinesinin gelir ve giderlerindeki karışıklığı gidermek ve irsaliyenin her yıl düzenli olarak merkeze gönderilmesini sağlamak için "Düstürü'l-amel" olmak üzere zaman zaman fermanlar sadır olmuş ve buna göre tashih olunmuştur. Mısır irsaliye hazinesindeki bu artışta şüphesiz devletin merkezde karşılaştığı malî sıkıntıları giderme endişesi rol oynamaktadır.

Mısır irsaliye hazinesini beylerbeyi kendi döneminde göndermediği zaman muhasebesi görüldüğünde tahsil edilirdi. Ayrıca Mısır hazinesinin kusura şayet beylerbeyi kendi vaktinde göndermezse bunun tamamlanması selefi olan beylerbeyine ait olup ondan talep edilirdi. Mısır beylerbeyinin irsaliye hazinesini tahsil etmeden azledilmesi durumunda, İrsaliye hazinesinin vaktinde tahsil edilip, gönderilmesi güçleşmekteydi. Zira Mısır hazinesinin gelirleri olan mukataaları deruhte ve iltizam eden kimselerin ve kâşiflerin zimmetinde bakaya kalan mirî emvalin tahsilinde çoğu zaman güçlüklerle karşılaşılmaktaydı. Böyle durumlarda yeni beylerbeyi önceki beylerbeyinin dönemine ait hesapları tahsil etmek ve vaktinde merkeze göndermekten sorumluydu. Mesela, Eylül 1699 tarihli hüküm ile, Mısır beylerbeyi Hüseyin Paşanın azli üzerine Mehmed Paşadan selefi döneminde kalan 1110 senesi irsaliye malının tahsili ve irsali istenmişti (MD 111; 119).

İrsaliye miktarı ilk dönemlerden itibaren artarak XVII. yüzyıla gelindiğinde 1200 Mısırî keseye ulaşmıştı. XVI. yüzyıl başlarında 400.000 altın veya 16 milyon para olan irsaliye hazinesi daha sonraları 500.000 altın (20 milyon para), Hüsrev Paşa zamanında 700.000 altın oldu. Ancak bunu Kanunî Sultan Süleyman kabul etmemişti. Bir bakıma irsaliyenin 500.000'den fazla olmaması karara bağlanmış gibi oldu. XVI. yüzyılda genel olarak 16 ile 20 milyon para arasında gerçekleşti. XVII. yüzyıla girildiğinde ise irsaliye hazinesi 24 milyon para idi. XVII. yüzyılda yaklaşık ilk otuz yıl boyunca artan harcamalar ve ihtiyaçlardan dolayı 30 milyona çıkarıldı. Hicrî 1037'den 1041'e kadar geçen 4

yıllık süre içinde artan masraflarla bu miktarda merkezin aleyhine olmak üzere bir düşüş meydana geldi ve 20 milyon para gönderilebildi. XVII. yüzyılın son çeyreğinde Mısır'da idari ve mali yapılanmalar ile 1071 (1661)'den 1086 (1675)'ya kadar bir takım ciddi reformlarla düzeltilmeye çalışıldı (Shaw, 1962; 284-286). Melek İbrahim Paşa döneminde Mısır'ın gelir ve giderlerinde sağlanan iyileşme bir süre devam etmiş Hicri 1077'de de gelir: 103.138.539 ve gider: 73.138.539 olarak gerçekleşmiş ve 30.000.000 para irsaliye olarak kalmıştı. Bu rakam sultan tarafından da kabul edilmiş ve bu minval üzere olması kararlaştırılmıştı. Ancak bu uzun sürmedi. Özellikle keşûfiye-i kebirenin hazinenin gelirlerinden çıkarılmasıyla tedricen hazinenin gelirlerinde bir azalma oldu ve Hicri 1081'e gelindiğinde hazinenin gelirleri: 95.932.847 ve giderleri: 76.775.468 olarak gerçekleşince bakiye olarak irsaliye hazinesi 19.157.379 para olarak kalmıştı. Merkez bunun üzerine İbrahim Paşa'yı 1081'de hazinenin bu noksanını tamamlaması için gönderdi. İbrahim Paşanın faaliyetleri neticesinde hazinede bir iyileştirme sağlanmıştı. İbrahim Paşa Mısır'ı terk etmeden önce hazinenin gelirleri ve masrafları hususunda birtakım kararlar almış, yeni salyane ve masrafların açılmasını yasaklamış, masrafların artması durumunda gelirlerinde ek vergilerle artırılmasını karara bağlamıştı. Hicri 1082 yılında hazine gelir olarak: 99.548.854 para, gider olarak: 69.548.854 para ve 30.000.000 irsaliye hazinesi olarak gerçekleşmişti. Ancak İbrahim Paşa'nın döneminde alınan bu esaslar daha sonraları Memlûk ümerası tarafından yerine getirilmedi ve yeni mürettebatlar ihdas edilerek hazinenin masraflarında artışa gidildi. Hicri 1094 hazinesinde gelirler: 99.808.498 ve giderler: 76.853.311 olarak gerçekleşince geriye 22.955.187 para irsaliye için kalmıştı. Bu rakam ise İbrahim Paşa döneminde ulaşılan rakamın altında idi. 1106 senesine gelindiğinde ise Mısır'da Nil'in taşmamasıyla kuraklık ve kıtlık olması ve bazı beldelede veba çıkmasıyla da irsaliye hazinesi ancak 7.319.187 rakamına ulaşabilmişti (Shaw, 1962; 285-295). Bunun üzerine Hicri 1081 yılında yeniden defterler tahrir olunup, düstûrî'l-amel olmak üzere, Mısır'da Kaledeki kule-i hazinede hıfz olunmak üzere sadır olan hatt-ı hümâyun ile Mısır hazinesinin gelir ve giderleri bundan sonra bu hazırlanan defterlere göre yapılması önceden kararlaştırılmış olduğundan bahisle: Sabık Mısır beylerbeyi Ali Paşa'ya gönderilen Haziran 1695 tarihli hükümde “...müceddeden tahrir olunan defterleri bade'l-yevm mer'i ve mukarrer tutulup bu defterlerde mazbut olan hesap ve kitap bir nokta ve bir harf tebdil ve tağayyür olunmayıp...” şeklinde ifade edilmiştir (MD 106; 217, 218).

Hicrî 1081 yılında Mısır hazinesinin bütün gelir ve giderleri, memleketin ahvaline bir nizam verilmek üzere yeniden tertip edilip, o zamana kadar görülen karışıklık ortadan kaldırılmış ve irsaliye 1200 kese olarak karara bağlanmıştır (MD 106; 218). Mısır beylerbeyi Vezir İsmail Paşaya hitaben gönderilen Aralık 1695 tarihli hükümde, 1081'de tanzim edilen Mısır hazinesi irat ve masraf kayıtlarının düstûrî'l-amel olduğuna işaret edilmiş ve buna mugayir Mısır

hazinesine arız olan eksikliklerin ikmâli için de merkezden mübaşir gönderilmişti (MD 106; 355).

Diğer taraftan irsaliyenin düzenli bir şekilde gönderilmesi Mısır'daki artan harcamalar, siyasî ve idarî gâilelerden dolayı aksamış ve bazen de vaktinde gönderilememiştir. Eyaletten talep edilen irsaliye tutarı ancak eyalet giderlerinin çıkmasıyla geriye kalan net irsaliye ortaya çıkardı. İrsaliye çoğunlukla bir defa da gönderilemiyordu. Eyalet gelirlerinden olup, beylerbeyilerin zimmetinde kalan bakiyeler geç ve güç tahsil edilebiliyordu. Halef selef arasındaki hesap karışması da olunca bir yılın gelirlerinin tamamının merkez hazinesine girişi birkaç yıla kadar dağılabilmekteydi (Tabakoğlu, 1985; 61).

Bazı durumlarda beylerbeyiler İrsaliye hazinesini tamamlama bahanesiyle, ayrı hazine olarak tertip edilip gönderilmesi gereken muhalefat, keşûfiye malı gibi gelirleri de Mısır hazinesinin açığını tamamlamak maksadıyla kullanmak isterlerdi. Ancak merkezî hükûmet bu tür uygulamalara ruhsat vermez ve merkeze ayrı hazine olarak gönderilmesi gereken meblağı talep ederdi.

Önceki dönemlerde olduğu gibi hazine ile ilgili olarak 1675 yılında yeniden düzenlemelerde bulunulmuş ve düstûrî'l-amel olmak üzere irat ve masraf defterleri tanzim edilmişti. Mısır hazinesinin bu defterlerinin bir nüshası merkezde Hazine-i Âmire Baş Muhasebe Kalemî'nde muhafaza edilmekte, bir nüshası da Divân-ı Mısır'da hıfzedilmekteydi. Nitekim Mısır valisi Ali Paşa'ya Ocak 1695 tarihinde gönderilen hükümle Hicri 1086 (1675) yılında tahrir edilen bu defterlerin bir suretinin yeniden tahrir ettirilip merkeze gönderilmesi istenmişti (MD 105; 70). Zira her sene Mısır hazinesinin irat ve masrafı merkez de bulunan ve mazbut olan defterler ile kontrol etmek ve ziyade ve noksanın tespiti için defterlerin ruznameci tarafından mühürlenmiş olarak ve o sene içerisinde vaki olan muameleleri ayrıntılı gösterecek biçimde hazırlanması istenirdi (MD 106; 218).

Ayrıca gönderilen Mısır İrsaliye hazinesindeki paraların cinsleri de tek tek belirtilirdi. Zira önceleri mümkün olduğu kadar altın olarak talep edilen hazine yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı maden sıkıntısı yüzünden altın yanında, gümüş sikke olarak da gönderilmeye başlanmıştı.

Mısır hazinesinin gider ve gelirleri hesaplandıktan sonra geriye kalan miktar irsaliye hazinesi olarak merkeze gönderilmek üzere ayrılırdı. Ancak, irsaliye hazinesi hesabından olmak üzere Mısır'da ve Haremeyn'de ve merkezin ihtiyaçları, padişahın izni ve beylerbeyinin kullanmasıyla yapılan harcamalarda çıkarıldıktan sonra geriye kalan nakit olarak gönderilirdi. Mesela, Hicri 1059 irsaliye hazinesinden 9.925.000 para Mısır'da harcanmış ve geriye merkeze gönderilmek üzere 7.750.000 para kalmıştı. Aynı şekilde Hicri 1060 irsaliye hazinesinden de 10.250.000 para masraf yapılmış ve geriye 10125.000 para kalmıştı. Yine Hicri 1072 irsaliyesinden 7.400.000 harcanmış, 9.900.000 para

kalmış ve 1086'da 11.211.993 harcanmış ve 15.060.003 para kalmıştı (Shaw, 1962; 400).

XVII. yüzyılda artan ihtiyaçlar ve yapılan harcamalara gelir bulmak durumunda olan merkezî hükümet için irsaliye önemli bir kaynak olarak görünmekteydi. Nitekim Mısır beylerbeyi Ali Paşa'ya ve Mısır erkanına hitaben gönderilen Kasım 1691 tarihli hükümde Tut nihayetine doğru irsaliyenin çıkarıla geldiği ve haberinin de İstanbul'a iletilmesinin bir usul olduğundan bahisle, kapı kullarının mevacibleri için ihtiyaç duyulan paranın karşılanması gerektiğinden Müteveffa Ahmed Paşa döneminde kalan irsaliyenin gönderilmesi istenmişti (MD 102; 66).

Mısır irsaliye hazinesi İstanbul'a çoğunlukla kara yoluyla gönderilmekteydi. Bununla birlikte deniz yoluyla gönderildiği de olurdu. Kara yolunda eşkıyalık denizde de korsan faaliyetleri birer tehlike unsuru idiler.

İrsaliye hazinesi İstanbul'a geldiğinde defterleri teftiş edilerek miktarı kontrol edilirdi. Şayet irsaliye hazinesi noksan çıkarsa, noksanının tamamlanması istenirdi. Mesela, Mısır beylerbeyi Vezir Ali Paşaya hitaben 4 Şubat 1693 tarihli gönderilen hükümde Hicrî 1101 senesine mahsup olmak üzere Sabık Mısır beylerbeyi olan Müteveffa Ahmed Paşa tahvilinden irsal olunan Mısır hazinesi sayıldığına 1590 şerifi altın ve 11.100 para noksan geldiğinden bahisle eksik miktarın tamamlanması talep olunmuştu (MD 104; 149).

İrsaliye ile beraber gönderilen defterlerde hazine ile ilgili gelir ve masraflar tafsilatlı açıklanmadığında veya hesapta hata olduğunda bunun tashih edilmesi beylerbeyinden talep olunurdu. Nitekim, Mısır beylerbeyi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen Ocak 1695 tarihli hükümde 1105 senesine mahsup olan 1200 Mısır kese irsaliye ile gönderilen defterde, 16.543 para barut masrafı olarak gösterilmiş ancak ne tür barut masrafı olduğu beyan edilmemiştir. Mısır'dan her sene irsal oluna gelen muayyen 2000 kantar barutun ocağı olduğundan, irsaliyeye masraf olarak dahil edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca 1102 senesi irsaliyesinden verilmesi gereken Harem-i Nebevî için işlenecek 47 kıt'a kaliçenin bedeli 47 Mısır kese ile 15.000 paranın irsaliyeden mahsup olup verildiği hâlde tekrar daha önceki tahmin teklifinden evvel 509 zira fazla geldiğinden nakliye ücreti vs masrafı için 4 kese ve 23.612 para 1105 senesi irsaliyesinde masraf olarak gösterildiğinden tekrar irsaliyeden kesilmesi gerekmediği hâlde kesildiği de belirtilmiştir Neticede bütün bu hesapların yeniden gözden geçirilip, fazladan kesilen miktarın merkeze gönderilmesi emredilmiştir (MD 105; 81).

Sonuç olarak, XVII. yüzyılda Mısır irsaliye hazinesinin gönderilmesi işi beylerbeyinin en önemli meselesi olmuştur. Bu aynı zamanda beylerbeyinin başarısının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mısır hazinesinin gelir ve giderlerindeki karışıklığı gidermek ve irsaliyenin her yıl düzenli olarak merkeze

gönderilmesini sağlamak için “Düstürü’l-amel” olmak üzere zaman zaman fermanlar sadır olmuş ve buna göre tashih olunmuştur. Bu çerçevede, irsaliye hazinesinin muayyen olan miktarda gönderilmesi için, hazinenin gelirlerinde değişme olmadıkça masraflarda da artış gösterilmemesi; merkeze gönderilecek hazine muayyen miktara ulaşmazsa vakıf gelirlerinden, tüccardan istikraz edilerek, önceden hazineden harcanması kararlaştırılan harcamalar tehir edilerek tamamlanması; harcamaların mümkün olduğu kadar mahlûlâtardan yapılması ve irsaliye hazinesinden masraf yapılmaması; Mısır irsaliye hazinesinden olmak üzere masraf gösterilen kalemlerin bir önceki yıllara denk olmasına dikkat edilmesi; Mısır İrsaliye hazinesinden karşılanan yapım ve onarıma ihtiyaç duyulan kamu binalarının harcamalarında merkezin onayının alınması ve sıkı bir denetime gidilmesi; Mısır irsaliyesinin mümkün olduğu kadar altın olarak gönderilmesinin talep edilmesi vb. hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı ekonomik politikasını yönlendiren prensiplerden olan ve hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmayı ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemeyi hedef alan fiskalizm ilkesi bağlamında Mısır irsaliye hazinesinin merkez için arz ettiği önem ortaya çıkmaktadır.

Ancak bu yüzyılda, merkezin artış gösteren masraflarına ve özellikle nakit paraya olan ihtiyacı irsaliye hazinesine olan talebi daha da artırmış olmasına karşılık, Mısır’da da artan masraflar, siyasî ve idarî sorunlar gibi nedenlerle irsaliye hazinesi her zaman düzenli olarak gönderilememiş, bazen eksik bazen de gecikmeli olarak gönderilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Divân-ı Hümâyün Mühimme Defterleri (MD):

Nr. 75 sene 1011-1013 (1602-1604)

Nr. 89 sene 1052- 1053 (1642-1643)

Nr. 98 sene 1100 (1688-1689)

Nr. 100 sene 1101-1102 (1689-1690)

Nr. 102 sene 1102-1103 (1690-1691)

Nr. 104 sene 1103-1104 (1691-1692)

Nr. 105 sene 1105-1106 (1693-1694)

Nr. 106 sene 1106-1107 (1694-1695)

Nr. 110 sene 1108-1110 (1696-1697)

Nr. 111 sene 1110-1113 (1698-1701)

Divân-ı Hümâyün Kâmil Kepeci Tasnifi -Ahkâm Defterleri Nr.: 70.

Abdülkerim bin Abdurrahman, **Tarih-i Mısır**, Süleymaniye Ktb., Hekimoğlu Ali Paşa Kısım, nr. 705.

El-Hallâk Mehmed bin Yusuf, **Tarih-i Mısır el-Kahire**, İstanbul Üniv.Ktp. nr. 628.

Es-Seyyid Mahmud, Seyyid Muhammed, **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.

Hanna, Nelly, **Construction Work in Ottoman Cairo (1517-1798)**, Kahire 1984.

Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhisu'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Sahillioğlu, Halil, "Hareketü'n-Nakd Beyne'l-Kahire ve İstanbul", **Mecelletü'l-Külliyetü'l-Adâb, Ebhasu Nedve Tarihi Mısır el-İktisadî ve'l-İctimaî fi'l-Asri'l-Osmanî 1517-1798**, 1- 3 Eylül 1992, Özel Sayı: 57, Kahire 1992, s. 139-150.

Shaw, Stanford Jay, **The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517-1798**, Princeton 1962.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

Turan, Şerafettin "Süleyman Paşa", **İ.A.**, C. XI, İstanbul 1993, s.194-197.

